
УДК 811.161.2'37

Ганна Дядченко

м. Суми

ЕПІТЕТ У СТРУКТУРІ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЛЮДИНИ (на матеріалі поетичної мовотворчості кінця XX — початку XXI століття)

Проілюстровано продуктивність епітета як описово-зображального та експресивно-оцінного засобу мовного портретування людини. Розглянуто семантику й функційне навантаження означень, об'єднаних в епітетні ряди з диференційними семами 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал'. Акцентовано естетичний компонент у семантичній структурі епітета.

Ключові слова: мовний портрет людини, епітет, епітетний ряд, диференційна сема.

У мові української поезії кінця XX — початку XXI ст. епітет є ефективним виражально-оцінним засобом, який не тільки відтворює жанрово-тематичну специфіку цього пласту національної словесності, а й фіксує розвиток образного мислення, зміну естетичних оцінок, що відбуваються в художній мові вказаного періоду. Оскільки вжиті у поетичному тексті епітети поєднують оцінно-естетичну, образотворчу та емоційно-експресивну функцію, то їх вивчення дає змогу сформувати уявлення про національно-мовну картину світу загалом та окремі концептуальні її фрагменти. Тому завдання цієї студії — здійснити тематичну й лексико-семантичну стратифікацію художніх означень, актуальних для мовного портретування людини, з'ясувати типи їх семантико-функційної актуалізації, що відбувається в аспекті традиційної чи оновленої, модернізованої репрезентації образу *людини* як важливого фрагмента національномовної картини світу.

© Г.В. ДЯДЧЕНКО, 2013

С.Я. Єрмоленко акцентує увагу на тому, що завдяки характеристикам, вербалізованим у логічно-описових та образно-емоційних епітетах, окреслюється «прикметниково-означальне поле зовнішності людини, оцінюваної українцями» [1: 8]. Актуальні для цього сегмента мовного портретування людини мікропарадигми означень формують прикметники із семами 'загальний вигляд, візуальне враження', 'фізичний стан', 'вік', 'розмір', 'колір'. Здебільшого це автологічні епітети, які естетизують опис рис зовнішнього портрета (тіла, волосся, очей, губ, рук тощо).

Контекстне функційно-семантичне навантаження автологічних епітетів як компонентів зовнішньопортретного опису простежуємо на прикладі прикметників, які засвідчують актуалізацію ознак: 'загальний вигляд, візуальне враження' (*акробатки Ле липке лискуче тіло/ звивається в кільце, достоту ніби вуж* (Ю. Андрухович); *вузеньке тіло дівчини як жінки/ коли нема кінця і є кінець* (Н. Білоцерківець); *Увібгала худеньке тіло/ У м'який глибокий фотель* (М. Савка), 'фізичний стан' (*ще зміїніше вигинає своє натреноване.. / тіло* (В. Махно); *оніміло/ кволе тіло/ а де ж людина/ промовить тихо/ бідна матір* (О. Шаповал), 'розмір' (*моє крихітне тільце/ затріпотіло на її руках* (В. Герасим'юк); *А може, ще й життя в минулім не добрав — / увібгали силоміць у тіло це просторе* (П. Мовчан).

Автологічними є у поетичних текстах більшість епітетів — вікових характеристик людини, як-от *дитячий, молодий, хлоп'ячий, юний, дорослий, зрілий, старий, старезний* та ін. Ядро цієї мікрогрупи формують загальноновживані прикметники, зафіксовані у словниках і як узуальні одиниці (у СУМ), і як одиниці художньої мови (у СЕУМ, НСЕУМ). Основне коло їхніх дистрибутивів традиційно становлять соматизми — *тіло, лице, губи, серце, кров, шкіра*. Пор.: *Хтось же мусить спокуту відбутися за згублену/ річку,/ згадав, як тулилась до дитячого тіла* (І. Малкович); *Легке хлоп'яче серце стало трудним* (К. Москалець); *тендітна емігрантка з республіки юного тіла* (Г. Чубай); *Тобі серце відкрила,/ ще вуста молоді!* (Л. Ромен); *І прокотиться хвиля жаги по дозрілому тілу* (С. П'ятаченко); *Та шкіра вже тріщить, поношена й стара,/ коли ввіходить дим солоний у зазори* (П. Мовчан).

За критерієм оцінності протиставлені епітети, які описують зовнішність людини як *привабливу / непривабливу, естетичну / неестетичну*. Зокрема, до стереотипних формул епітетизованого портретування привабливої зовнішності людини належать сполуки, які виформовують асоціативно-семантичне поле «краса» — *чорні (тонкі) брови; ясні (карі, чарівні) очі; чорні (довгі, шовкові, золоті) коси; тонкий (білий) стан* та ін.: *І рук тонких, і довгих ніг твоїх,/ і чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець); *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/ коси чорні, і станом тонка,/ у очах ніби синє море* (В. Голобородько); *Тільки чорно-криваві рожі/ Вколо білого твого стану* (М. Савка); *Шнурочки чорних брів/ і ясновиде личко,/ Зорини карих віч, де розум і душа* (Ю. Назаренко); *І посмішка зростає несвідома,/ На безневинних, точе-*

них устах (К. Москалець). Натомість оцінку зовнішності людини як непривабливої, відразливої фіксують епітети-кологоративи (*Вапняні сльози на червоних пиках, — / Селяни зустрічають кораблі ..(не в'яжуть лика)* (Н. Федорак), дотикові епітети (*Брудні, безпорадні, бліді бабії/ Липкими губами торкають повітря* (С. Пантюк).

Із погляду цілісності оцінної опозиції *красивий, привабливий / негарний, відразливий* показова епітетна сполучуваність номінації *обличчя* та її контекстних синонімів. Відповідні образи вербалізують загальне негативне враження від зовнішності (*і хоч гідке твоє лице,/ та мусиш бути з ним* (С. Жадан), акцентують фізичні недоліки чи неакуратність (*Облуди шмат гідкий язик/ В щербатім писку повернувся* (С. Пантюк); *сльоза велика/ на твоїй неголеній мармизі* (Ю. Андрухович). Стилістична цілісність таких зовнішньопортретних описів постає, зокрема, завдяки суголосності знижених епітетів *гідкий, щербатий, неголений* та розмовних номінацій (*писок, мармиза*).

Функційно навантаженими у мовному портреті людини є також епітети із семантикою *почуття, психологічного сприйняття*. Вони представлені двома кількісно асиметричними групами означень, що протиставлені за ознаками 'позитивні, приємні' // 'песимістичні, неприємні' (з виразною перевагою останніх).

Епітетні вербалізатори позитивних, приємних почуттів — це головню прикметникові та дієприкметникові означення із семами:

- 'спокій' — *тихий, спокійний, лагідний*, пор.: *проміння біле відлетіло/ на тиху втому тихого обличчя* (Г. Чубай); *спокійні душі наші і серця спокійні/ .. це спокійніші у нічному місті наші кроки* (В. Квітка); *срібним голосом скрикнув годинник,/ Обізвавшись в ущелині тихого серця мого* (С. Пантюк); *Ті очі лагідні... / Зласкавлять в серці лебедя* (Л. Ромен);

- 'кохання, любов' — *коханий, закоханий, люблячий, милий*, напр.: *Захочеш раптом землю обійняти/ І притулитись до коханих рук* (А. Гризун); *І тепер я чую/ твій коханий голос,/ І серце кроками твоїми йде* (М. Влад); *Кохане серце хай спізна/ Любові чисту Пісню!* (Л. Ромен); *Закохане серце народжує світу скарби* (М. Влад); *голос люблячий прокинувшись благає* (К. Москалець); *втеча в небо милих серцю брів/ орлиним летом* (О. Гуцуляк);

- 'радість', 'щастя' — *усміхнений, щасливий, безжурний, розсміяний*, пор.: *Чорнило — воно ж не чорне, а веселе,/ як розсміяні дівчатка,/ яким показує фіолетового язика/ бешкетун-школярник* (В. Голобородько); *тануть в полум'ї щасливі очі* (О. Кислиця); *Що то є радість? Ти мені скажи./ Мої долони у твоїх долонях?/ Чи ніжний дзвін щасливої душі?* (С. Передрій); *поруч сіла надія, безжурна і боса,/ і влела синю пісню в німіючі коси* (С. П'ятаченко).

Семи негативно-психологічного змісту, актуальні для моделювання внутрішнього портрета людини, — це:

- 'неспокій, тривога' — *тривожний, бентежний, розкаланий зворохоблений* («розхвильований» [СУМ, III, 497]). Пор.: *Ніби вийняли*

серце тривожне з грудей — / *Танець рук, танець тіней шалений* (П. Мовчан); *Я визнаю: гологоловий спокій/ Бентежну руку вискубе і з'їсть* (Н. Федорак); *Словам моїм так тісно,/ як сонцю в зворохоблених очах* (П. Мовчан); *обітру пісок із божих стіп/ серце розкалатане* вколишу (М. Савка). Проілюстровані ситуативно-синонімічні епітети засвідчують різні ступені градації експресивної семантики;

• 'безтямність' — *безтямний, дикий, порожній*, пор.: *Вино у скроні тьмяно дзвонить,/ облич безтямних п'яна повідь* (В. Неборак); *Серце/ не болить у химер,/ Із очей порожніх/ не вискакує ніч* (О. Ручка); *Нарешті я бачу тебе зовсім близько:/ І цей дикий погляд з червоними іскрами* (О. Беляєва);

• 'сум', 'печаль' — *сумний, сумовитий, засмучений, печальний, опечалений, зажурений*: *бачу на відстані матір сумну,/ що скалкою чистить лопату* (П. Мовчан); *Ех, розбити б об діл своє серце сумне* (М. Савка); *очі, пильні, сумовиті,/ чому ви не знаходите нікого, крім дзеркал* (К. Москалець); *На тілі розбитого місяця/ У тріщинах мертвого серця/ Ховати засмучені лиця* (Л. Герасименко); *розповідай мені про своїх батьків/ про печальну маму* одинокую дівчинку зужитих під'їздів (С. Жадан); *виходять ангели втішати очі опечалені* (В. Неборак);

• 'біль', 'страждання' — *зболений, виболений, відболілий, змордований, страдницький, вистражданий*: *Ця довершеність смутку, рисочка зболених уст* — / *Наче десь поза простором ножиці точать на постриг* (М. Савка); *Моя печаль, жалі мої і біль/ відлунюють у виболенім серці* (П. Мовчан); *тільки плескіт відболілого погляду/ обабіч снігу* (Т. Троянович); *Картинний світ не визнає мого/ високого, змордованого серця* (С. Процюк); *страдницькі очі жінок,/ що зваблювали його чи й справді любили* (Л. Голота); *І терзають, несуть на вітер/ душу вистраждану й німу* (А. Цвіт).

Мотив болю реалізують сполуки номінації *серце* з означеннями руйнування, пошкодження — *розкраяне, розчахнуте, розбите, побите, зранене, підстрелене* (прикметно, що у СЕУМ зафіксовано тільки епітет *розкраяне* — С. 306). Пор.: *Не запитуй у блудного сина,/ Де межа його мандрів — хто зна?/ Як до краю дійде — Україна./ І в розкраянім серці — вона* (В. Крикуненко); *Я вдивляюся у саму себе — / бачу серце своє розчахнуте* (Л. Голота); *В розбитім серці Чорний Лебідь самоти* (Л. Ромен); *за усі свої смерті/ за побите камінням серце/ Я ДЯКУЮ* (Л. Ромен); *Чому не радієш, підстрелене серце на Спаса?* (С. Процюк).

Епізодично як компоненти мовно-психологічного портрета епітетизуються ознаки 'щирість', 'уважність', 'зухвалість', 'байдужість': *Зорини-очі, щире серце* — / *Мила!* (І. Панчук); *Уважне серце так потрібне.../ Людських надій — найвищий строк* (Ю. Андрухович); *Він усміхається, сильний і юний./ Очі зухвалі* виклично сяють (М. Савка); *їхні серця... темні й цупкі,/ мов гаманці зі свинячої шкіри* (С. Жадан).

Для розбудови епітетного поля антропономінацій значущими виявляються певні диференційні значеннево-модельовальні семи. З їх урахуванням зафіксовані в мові аналізованої поезії епітети групуємо у

лексико-семантичні групи за ознаками 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал'.

В описах і зовнішнього, і внутрішнього портрета людини функційно навантаженими є епітети із семою 'колір'. Передусім це означення *блакитний, синій, зелений, червоний, жовтий, золотий, срібний, білий, сірий, чорний*, які послідовно поєднуються з одиницями тематичної групи «соматизми» (*волосся, обличчя, очі, вуста, тіло*), із поетизмами *душа, серце*, з назвами психоемоційних станів людини. Їхня текстотвірність продуктивність пов'язана зі складністю асоціативних зв'язків, які у тексті реалізують і означення, й означуване.

Епітети *синій, блакитний* — найчастотніші характеристики до соматизма *очі* й пов'язаного з ним слова-образу *погляд*. У такому поєднанні вони здебільшого зберігають зафіксоване словниками узуальне, загальнономовне колоративне значення, а відповідні образи стають компонентами зовнішньопортретних описів: *Між вітрами шукають вас очі/ напружено.. / Очі сині* (Г. Чубай); *Блакитні очі у царівен/ і золоті гердани* (І. Малкович); *Панночко з блакитними очима,/ панночко з блакитними сльозами,/ як мені хотілося навчитись/ бути з вами і не бути з вами* (І. Андрусак); *твій погляд пресиній настуший/ уперше мене перестрів і поніс/ наче хвиля морська мандрівна і нестримна* (В. Кордун). Це описово-колірне значення часто увиразнюють або естетизують прислівникові конкретизатори: *Я вклонюся небесно блакитним очам/ З чорних вій чудодійливим іконостасом* (М. Мошик); *Отрута чорна і гірка,/ Що капає прозорими сльозами/ з твоїх очей/ Бездонно синіх* (П. Галенко).

Менш продуктивна з погляду епітетотворення колірна номінація *зелений*. Крім описовопортретних сполук із дистрибутом *очі* (*Все зеленіє поміж гір лісистих:/ дівчата із зеленими очима,/ зеленими стають слова й надії,/ і зеленіє надвечірня пісня* (В. Кордун); *я хочу риси свої передати/ бо я не бог/ цей горбкуватий ніс/ ці очі/ зелені* (Т. Мельничук), вона зафіксована також у народнопісенній стягненій прикладковій формі *зелен-волосся* (*пахуче тіло і зелен-волосся,/ ще й сім русалок — де не взялося!* (В. Кордун).

Розгорнутий епітетний ряд формують прикметники із значеннево-моделювальною семою 'червоний' — *червоний, пурпуровий, рубіновий, рум'яний, кривавий* («перен. Який має колір крові; червоний, багряний» [СУМ IV: 337]). Навколо них зосереджені і конкретні (*вуста, губи, кров, очі*), й абстрактні (*душа*) назви: *Чоколядовий дух, температура/ червоних уст і божевільних бджіл* (В. Неборак); *кусаючи губи криваві, аж винні,/ роздягати очима стару королеву* (І. Андрусак); *з наростаючим гулом/ у блакитних тунелях пурпурової крові* (К. Москалець); *Із сонячних затемнень чорних сходять джазові палкі/ саксофоністи./ Їх зуби світяться. Тіла їх матові. Кров пурпурова* (В. Неборак); *фіалка.../ ще свідчить/ про воздаяння рубінової крові,/ ущерть наливої/ до фіалу* (К. Москалець); *Душно між рум'яних душ.../ їхні щирі усмішки — / мов лати* (І. Римарук). Оказіональна сполука *рум'яні душі* (пор. народнопоетичне *рум'яне личко*) засвідчує прирощення негативної конотації, яку додатково підтримує предикат *душно*.

Активно метафоризований у мові розглядуваної поезії колоратив *жовтий*. У коло його найчастотнішої сполучуваності входять абстрактні іменники *погляд, голос*, номінація *кістка*, пор.: *Я не можу схватись від жовтого погляду./ від затягнених в шори облич* (С. Процюк); *Голос жовтий жовтіє, мов кість./ жовта кістка, як мармур, холоне* (П. Мовчан).

Іншу естетичну природу має словосполука *жовті очі* у віршовому фрагменті В. Неборака: *осінь зводить палаци мури в'януть багряно/ жовті очі осінні уста декадентки/ пальці тчуть павутину над риданням опалим* (В. Неборак). Контекстне взаємонакладання власне колірної семантики та узагальнено-образного значення «зблідлий, змарнілий» [СУМ II: 540] зумовлює переміщення цього образу із тематичної зони «зовнішній портрет» у тематичну зону «психоемоційний портрет», в якій він творить естетично-оцінну цілість з іншими епітетизованими образами — *осінні уста, ридання опале*. Узагалі ж кольороназва *жовтий* — частотний складник антропометафор, в яких «із кольору пошани й радості він переходить у колір відрази і незадоволення» [3: 51].

Прикметник *золотий* у мові новітньої української поезії має широку лексико-семантичну сполучуваність — від власне колірної характеристики *тіла, волосся* (*Їх гарячі тіла, наче вина терпкі — / Золоті і брутні, ясні, мов емалі* (М. Кіяновська); *в запасі онуч і формаліну/ мені снилося волосся золоте* (В. Цибулько); [вигляд] *чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець) до образної позитивної оцінки когось-небудь дорогого (*тільки ненька, ненька золота/ Віддарувала їх від серця в серце* (О. Рутецька), чогось-небудь приємного (*голос золотий відлуннями осквернено.../ спогад золотий — і вже, мабуть, не мій* (М. Кіяновська); *Візьміть маленьке золоте щастя./ Лишіть велике кам'яне лихо!* (О. Ірванець). Кількісна перевага контекстів другої мікрогрупи свідчить про семантичне ускладнення прикметника *золотий*, що відбувається в процесі розбудови його сполучуваності з компонентами тематичних зон «зовнішній портрет людини» та «внутрішній портрет людини».

У семантиці прикметника *білий* (*біленький, білявий*) та співвідносних із ним колоративів *блідий, крейдяний* актуалізовано і пряму вказівку на колір (головно у тематичній зоні «зовнішній портрет людини»), і властиве загальнономовним метафорам значення «сильне хвилювання, страждання» (пріоритетна тематична зона — «внутрішній портрет людини»).

Мовну естетику прикметника *білий* як засобу зовнішньопортретного опису людини ілюструють сполуки із соматизмами *лице, шия, тіло, стан, груди, руки*: *а білі руки перевиті/ разком судин* (І. Римарук); *Затріпочеш, застогнеш стиха./ Як уп'ється у груди білі, — / Та згадаєш про віщі стигми/ На моєму старому тілі* (М. Савка). Позитивну оцінність таких портретних характеристик увиразнюють суфікси суб'єктивної оцінки і в структурі означуваного, і в структурі означення: *І про тих, хто хова/ біле личко в люстерце/ кому з нас голова/ не боліла і серце* (О. Короташ); *У землі розплела/ свою чорну косу. І сокиру дала/ найгірші-*

шому в руки: «Не хочу./ Відітни.» Той узяв. Озирнувся, як тать./ Зблід. Немов йому **шию біленьку рубать** (В. Герасим'юк). На думку Л.О. Пустовіт, словосполучення *білі руки, біле личенько* «належать до традиційних поетичних образів, у яких семантика безпосереднього, прямого називання кольору нейтралізується» [5: 81].

Експресивізацію семантики *білого* кольору засвідчують сполуки цього колоратива з назвами емоцій та психологічних станів *сум, страх, страждання, відчай*, які в українській поетичній мові (зокрема й у дискурсі кінця ХХ — початку ХХІ ст.) є виразниками метафоричного значення «сильне хвилювання, страждання». Пор.: **Білий сум** *навутинням розвішу,/ Пам'ять снігу в зими заберу* (Л. Ромен); *Хоч сама скам'янію./ Стану каменем босим./ Стану білим стражданням — / в тумані, як в диму* (А. Цвіт). Пор. інтенсифікацію цієї семантики в контекстно-синонімічному означенні *крейдяний* (*перен.* «Який має колір крейди; білий» [СУМ IV: 332]): *Заціпеніння від горя, крейдяний відчай/ і якийсь невідомий, незнаний вітер/ за цей час проросли крізь Тебе* (В. Кордун).

Розглядаючи метафоризувальну функцію *сірого* (*сивого*) кольору в поетичній мові другої половини ХХ ст., Л.О. Пустовіт вказує на те, що проміжне становище між *чорним* і *білим* (пор.: «колір, середній між білим і чорним; барва попелу» [СУМ IX: 229]), відносна спектральна невизначеність зумовили його переважно негативну семантику. Сучасні поетичні контексти засвідчують тяжіння прикметника *сірий* до сполучуваності з конкретними назвами-соматизмами (*очі, губи*). У цьому разі спостерігаємо актуалізацію власне колірної семантики і з нейтральною оцінністю (*Як в тріщину на древнім обеліску/ мурашки заповзають,/ так в мене/ входять зорі/ через очі сірі* (П. Мовчан), і з негативною, пов'язаною з конотаціями хворобливості, неприродності (*Я від ходи/ Швидкої трачу кров і силу./ І сірі губи попросили./ Я тінь твоя. Ходи. Ходи* (М. Савка). Водночас емоційно-експресивне значення «тривожний», «сумний» властиве метафоричним описам психологічних станів людини, її моральних рис: *Гортанні крики божевільних./ Сухотні стіни. Сивий страх* (І. Андрус'як); *Позаду осінь, смутки сиві.../ Не озиратися б лишень* (Л. Ромен); *прокинешся і почувеш./ як самотня і сива совість/ вимітає з кутків утому* (Т. Троянович). Загалом естетика епітетів *сірий, сивий* у поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. розгортається цілковито в руслі національної поетичної традиції, засвідчує її стійкість і тяглість.

Тенденцію до розмежування власне колірної, описово-зображального та образно-оцінного значень засвідчують також контекстні вживання колоратива *чорний*. Так, значення «колір сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий» [СУМ XI: 352] властиве традиційним портретним мікрообразам *чорні очі* (*зіниці*), *чорні брови*, *чорне волосся*, *чорні коси*: *Є жінки з чорними очима/ Двома вуглинками на попелі/ нездійсненого* (Н. Неждана); *у твоїх зіницях чорних/ вечір губить кольори* (В. Неборак); *Шнурочки чорних брів/ і яснориде личко,/.../ Затьмила ти стількох/ киянок, степовичко...* (Ю. Назаренко); *Жінка з глечиком молока/*

зупинилася серед двору:/ **коси чорні**, і станом тонка,/ у очах ніби синє море (В. Голобородько). Знакова для мовомислення кінця ХХ — початку ХХІ ст. оказіональна словосполука *ебонітова шкіра*, у якій прикметник *ебонітовий* (пор.: *ебоніт* — «тверда чорного кольору речовина, одержувана способом вулканізації гумових сумішей» [СУМ II: 452]) є синкретичною характеристикою, що поєднує ознаки ‘колір шкіри’ (*чорна*) та ‘стан шкіри’ (*блискуча*): *Я знаю, що десь на далекій Замбезі/ Ми мали гладку ебонітову шкіру* (В. Коваль).

Емоційно-психологічний зміст означення *чорний* виформовується на ґрунті акцентування значення «важкий, безпросвітний, безрадісний»: *Вже опадає чорна самота/ під покривало щирої молитви* (І. Андрусяк); *Останній я прапершую тебе/ Тулю до стель у чорному відчаї* (А. Бондар); *Та звідки чорна узялась журба,/ що в ній живе і щозими, й щоліта?* (П. Мовчан); *нестерпне світло ти побачиш зблизька — / в тобі воно і пам’ять спопелить /.../ і чорний страх, і залишки думок* (П. Мовчан). Такі слововживання засвідчують продовження в українській поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. традиції мовно-естетичного освоєння *чорного* кольору як виразника песимістичних емоцій та негативної оцінності.

Отже, можна констатувати, що колір — це важливий засіб зовнішньо-і внутрішньопортретного опису людини в українській поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. Традиційні й індивідуально-авторські означення, які розбудовують цей фрагмент епітетного поля, засвідчують і модернізацію мовомислення авторів, і розвиток засобів поетичного мововираження.

Кількісно численну мікропарадигму характеристик людини, її зовнішності, рис характеру й поведінки, звичок формують художні означення із семою ‘смак’. Найзагальніша їх стратифікація — це поділ за ознаками «приємний» / «неприємний».

Першу підгрупу репрезентують означення із семою ‘солодкий’ (*солодкий, солодкавий, медовий, медвяний*), що послідовно вживаються з номінаціями *вуста, голос, кров*. Пор.: *Розтерзані вуста свої медові/ Запустиш в кухоль доброго вина* (А. Бондар); *Ти вустами цілуєш медовими,/ Та від них в мене лиш гіркота* (І. Сердюк); *голосок її медвяний/ по краплі рясно розлива/ квітневий солод — не слова* (П. Мовчан); *офірна покірنا пташина душа/ кров’ю солодкою поїть молекули сталі* (Н. Білоцерківець).

Високий ступінь експресії властивий оксиморонним сполукам прикметника *солодкий* з негативно конотованими дистрибутами *мука, страждання, страх*: *Ну а він задихну... задихнувсь від солодкої муки* (С. П’ятаченко); *В’язень в коханні, в солодкім стражданні,/ муки мої, як вино, втіхдайні* (П. Мовчан); *Твоїм недбалим олівцем/ записані у віщу книгу/ і втеча, і солодкий страх,/ і забуття в оселях темних* (І. Римарук).

З означеннями *гіркий, згірклий* зафіксовано здебільшого негативно марковані епітетні сполуки — фольклорні та індивідуально-авторські описи психоемоційного стану: *Дощинки щему пізньомедом/ В гірку сльозу живицею вились* (Л. Ромен); *Прибило човник серця згірколого,/ Немов останнього листка* (Л. Ромен).

Аксіологічно співзвучні з наведеними контекстні слововживання епітетів *солоний, терпкий*, зокрема у поєднанні з дистрибутами *сльоза, рана* та назвами емоційних та психологічних станів *любов, страх*, пор.: *Є до болю чужого охочі — / Копирсатися в ранах солоних* (Л. Ромен); *Кружляли очі у сльозі терпкій* (П. Мовчан); *Бо ми безпритульні. Нам вересень крику/ Солону любов прикладає до рани* (Т. Троянович); *Соколище моя семикрила,/ закусив я свій страх солоний,/ як пір'їну твою у зубах* (В. Кордун). Загалом така сполучуваність не нова, вона продовжує сформовану в поезії ХХ ст. традицію психологічного портретування людини.

Периферію епітетного поля антропономіацій формують одоративні означення із семою 'запах': *Я прийду до тебе запахом/ дощевих ніг/ димних очей/ м'ятного волосся* (Н. Неждана); *Зеленоока Клечальна неділя/ в місячну ніч мене в лісі водила, — / пахуче тіло і зелен-волосся,/ ще й сім русалок — де не взялося!* (В. Кордун).

Художні означення із семою 'температура' (*теплий, гарячий, розгарачений, палкий / холодний, охололий (похололий), зимний, студений, змерзлий*) у сполуках із дистрибутами *тіло, чоло, долоні, вуста* — теж традиційні компоненти мовного портретування людини.

Значний сегмент епітетів із диференційною семою 'температура' — логічно-описові, ужиті у прямому, загальномовному значенні: *Вуста/ тремтять теплі/ від чого/ тримають дотик/ одного/ зі ста* (Ю. Бурковська); *губи твої холодні наче прозорі вінця/ яких ніхто не торкався* (Ю. Андрухович); *змерзлими вустами пригадую щось/ чи то пісню чи то ім'я* (В. Недоступ); *Їх гарячі тіла, наче вина терпкі —/ Золоті і брунатні, ясні, мов емалі* (М. Кіяновська); *розпростертій під ковдрою/ на всю довжину безвладного, теплового тіла/./ являєш /./ сутність людської природи* (О. Забужко); *жах великий душу перейняв/ і повернув у тіло похололе* (Л. Голота).

Емоційно-образна характеристика людини — пріоритетна для сполук температурних епітетів з номінацією *очі*: *По гарячих слідах кави/ Ти тікаєш у теплі очі* (Т. Кудрявцева); *Ладю, / лечу в твої очі гарячі, / Повені шалу чекаю терпляче./ Не відпускай!/ Я так хочу любити!* (Л. Ромен); *але ж холодні твої очі — скло/ і подих наче/ зимовий вітер* (С. П'ятаченко); *звівши зимні очі на паперові зорі, /./ ви стежите сурму в ревкім його моторі* (Ю. Андрухович).

Інтенсифікацію емотивної семантики за ознакою 'приємний' засвідчує образ *теплий спомин*: *Теплий спомин/ Душі дерев я наспівала в сні* (Л. Ромен).

У сполуках із номінаціями *серце, душа, віра*, що за семантичними параметрами належать до тематичної зони «психоемоційний портрет», прикметники *теплий, гарячий* функціонують як носії ознак 'пристрасний' (*в гарячій серці б'є жаги стрімкий потік* (Л. Ромен), 'ширий' (*Чий меч — палка і чиста віра,/ Хто з півдороги не поверне,/ Хто темного здолає Звіра/ На перехресті зла і скверни* (А. Акіменко).

Контекстна семантика антонімічного епітета *холодний* пов'язана здебільшого з негативно-оцінними конотаціями 'старість' (*Прости за*

холодні сивини, / За біль розтривожено-карий (Л. Слюсак), 'байдужість' (*У чорній тузі кетяги калини, / Холодні душі втоплені в сніги. / Ми не молились Сонцю й Україні, / А вмерти — / й після себе/ біль могил!?*) (Л. Ромен).

Репрезентативна група епітетів — означення із семою 'матеріал, речовина'. З граматичного погляду ці епітети є відносними прикметниками й утворюють кілька основних тематичних мікрогруп — «тканина» (*шовкові коси, едвабна шкіра, суконні обличчя*), «камінь» (*камінні зіниці, базальтові серця, мармурові шії, мармурові голоси*), «метал» (*залізне серце*); «віск» (*вощане серце, воскове серце*), «папір» (*паперова любов*).

Кількісно нечисленні, але знакові з погляду співвідношення традиції та новаторства компоненти мікрогрупи «камінь» — *кам'яний, базальтовий, мармуровий*. Їх уживання як зовнішньопортретних (*кам'яне обличчя*) і психоемоційних характеристик людини показове для мовотворчості авторів різних поетичних поколінь із незначним варіюванням семантичних відтінків. Наприклад, своєрідним розвитком узуального вислову *кам'яне серце* («хтось дуже жорстокий, бездушний» [СУМ IX: 141]) є оказіональна епітетна сполука *базальтове серце: Я викрешу з базальтових сердець/ Блошину дозу щирої любові* (А. Бондар).

У віршовому фрагменті С. П'ятаченка *ми застигнемо горілиць/ на мармурових шиях жриць* переносне значення епітета *мармуровий* щодо дистрибута *шия* естетизує зовнішньопортретну ознаку «білий, гладкий» [СУМ IV: 630], синонімізуючи її з поетичним значенням «краса».

Варто відзначити також текстотвірну продуктивність епітетів *шовковий, едвабний, суконний*. Основу цього сегмента епітетного словника становлять народнопісенні слововживання (як-от *шовкові коси*), які мають розвиток у сучасній мовно-поетичній практиці: *Понад груди твої дівочи/ Лються коси твої шовкові* (М. Савка); *І проллються коси шовкові/ На троянди чорно-червоні* (М. Савка). Порівняння дівочої коси з *шовком* генетично закорінене у фольклорній традиції (С.Я. Єрмоленко, Н.О. Данилюк). Завдяки акцентуванню сем 'м'який', 'блискучий', означення *шовковий, едвабний* характеризують зовнішність дівчини, жінки як гарну, привабливу, наближують її до національного ідеалу краси. Натомість епітет *суконний*, актуалізуючи семи 'важкий', 'грубий', мотивує зниженість опису *обличчя: нехай заховає останній трамвай/ обличчя іконні й суконні* (І. Римарук).

Епізодично представлені у мові розглядуваної поезії епітети з ознакою 'віск' (*вощане серце*), 'кераміка' (*керамічні голоси*), 'папір' (*паперова любов*). Пор.: *О невблаганна, панно Ганна, / вощане серце моє тале / За кожним віддихом летить / кохання мить, кохання мить*. (П. Мовчан); *Ця паперова любов, / це косметичне серце, / ця кабінетна кров / у нежиттєвім скерцо* (С. Процюк). Авторський образ *вощане серце* корелює із загальномовним висловом *м'який серцем* — «хтось добрий, доброзичливий, довірливий» [СУМ IX: 141]; «у кого-небудь м'які, податливі вдача, характер» [ФСУМ 2: 795]. Прикметно, що визначальна для семантики образу *вощане (воскове) серце* ознака 'м'якість, по-

ступливість' має у розглядуваній поезії антонімічний вияв — 'твердість, незламність', вербалізований епітетом *залізний*, пор.: *Серце вогкове чи залізне?/ Тихо-тихо горить свіча../ Виглядати тебе запізно/ Замерзає сльоза в очах...* (Р. Фуфалько).

У мові української поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. епітет є продуктивним засобом лінгвоопису людини. Як компонент образотворення, художні означення поєднують точність зображення людини з авторськими оцінними судженнями, засвідчують відкритість і кількісну наповненість рядів означень, уживаних у функції зовнішньо-портретних і психоемоційних характеристик. Найбільш репрезентатні з цього погляду епітети із семами 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал' — системність і частотність їх текстового уживання дає підстави констатувати наявність стильової поетичної норми у сполучуваності антропономіацій з певними семантичними типами означень.

1. *Єрмоленко С.Я.* Епітет в індивідуальній мовній картині світу // Незгасимий СЛОВОСВІТ: Зб. наук. праць на пошану В.С. Калашника. / С.Я. Єрмоленко. — Х., 2011. — С. 365–374.
2. *Єрмоленко С.Я.* Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 1999. — 431 с.
3. Новий словник епітетів української мови / [уклад. Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Бибик С.П.; за ред. С.Я. Єрмоленко]. — К.: Грамота, 2012. — 488 с.
4. Словник епітетів української мови / [за ред. С.Я. Єрмоленко]. — К.: Довіра, 1998. — 431 с.
5. *Пустовіт Л.О.* Словник української поезії другої половини ХХ ст.: монографія / Л.О. Пустовіт. — К.: Рідна мова, 2009. — 243 с.
6. *Сюта Г.М.* Лексико-семантичне поле «людина» // Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи / Г.М. Сюта. — К., 2010. — С. 41–59.
7. Фразеологічний словник української мови у 2 т. / [уклад. Білоноженко В.М. та ін.] — К.: Наук. думка, 1999. Т. 2.— 1999. — 984 с.

Стаття надійшла 12.09.2013.

Hanna Dyadchenko

Sumy

EPITHET IN THE STRUCTURE OF THE LANGUAGE PORTRAIT OF A PERSON
(in the ukrainian poetic language works, the end of the xxth — the beginning of the xxist century)

The productiveness of epithet as a descriptive-figurative and expressive-evaluative means of person's language portrayal is illustrated. The semantics and functional role of attributes consolidated in the epithet lines with the differential semes 'colour', 'taste', 'smell', 'temperature' and 'material' are observed. The aesthetic component in epithet semantic structure is accentuated.

Key words: person's language portrait, epithet, epithet line, differential seme.